

ӘОЖ 343.81

FTAXP 10.83.21

DOI: 10.54649/2077-9860-2025-4-95-101

Н.Д. Тлешалиев^{1*}, Ш.К.Амирбекова²**¹PhD докторы, Қазақстан Республикасы Мемлекеттік қызмет істері агенттігінің Алматы қаласы бойынша департаментінің Сыбайлас****жемқорлықтың алдын алу басқармасының басшысы,****ORCID:0009-0003-5147-1136, E-mail: nurlan.tleshaliev@mail.ru****²«TERENT HEALTH CARE» ЖШС заңгердің көмекшісі,****ORCID: 0009-0002-2170-2573, e-mail: Shugyla.amirbekova@bk.ru**

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ҚЫЛМЫСТЫҚ ЗАҢНАМАСЫНДА ЖАЗАНЫ ТАҒАЙЫНДАУ ИНСТИТУТЫ: ТЕОРИЯ ЖӘНЕ ПРАКТИКА

Аңдатпа

Мақалада Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасындағы жазаны тағайындау институтының теориялық және практикалық аспектілері жан-жақты қарастырылған. Зерттеудің басты мақсаты – жазаны тағайындау ережелерінің құрылымын, олардың жалпы және арнайы бастауларын талдау, сондай-ақ сот тәжірибесі мен құқық қолдану үрдісінде кездесетін проблемалық мәселелерді анықтау. Мақалада жазаның негізгі мақсаты, сипаты, сотталушының жеке басының ерекшеліктері, қылмыстық құқық бұзушылықтың ауырлығы мен қоғамға қауіптілік дәрежесін ескеру қажеттілігі жүйелі түрде қарастырылған. Құқықтық статистика және нақты сот істерінің мысалдары негізінде қоғамдық мүлікті бүлдіру, бұзақылық, вандализм және басқа да құқық бұзушылықтардың сот тәжірибесінде қаралуы талданған. Зерттеу барысында тарихи, формалды-логикалық және салыстырмалы әдістер қолданылған, бұл жазаны тағайындаудың теориялық негіздерін анықтауға, сондай-ақ отандық және шетелдік тәжірибелер арасындағы ұқсастықтар мен айырмашылықтарды көрсетуге мүмкіндік берді.

Мақала қорытындысында, жазаны тағайындау институты соттардың әділ және пропорционалды шешім қабылдауын қамтамасыз ететін, қоғамға қауіптілікті төмендетуге және сотталушының түзелуіне ықпал ететін маңызды құқықтық механизм ретінде танылды. Зерттеу барысында құқықтық теория мен практика арасындағы өзара байланысқа бағытталған, қылмыстық құқық қорғаудағы жазаны тағайындау принциптерін жетілдіруге арналған ұсыныстар берді.

Түйінді сөздер: Вандализм, жаза, қылмыс, ұсақ бұзақылық, бұзақылық, қоғамдық тәртіп, алдын алу, қоғамдық орын, қоғамды құрметтеу.

Кіріспе

Қылмыстық құқықтағы жаза институты мемлекеттің қылмыстық саясатындағы негізгі тетіктердің бірі болып табылады. Жаза қылмыстық құқық бұзушылық жасаған тұлғаның әрекетіне құқықтық баға берудің, әлеуметтік әділеттілікті қалпына келтірудің, сондай-ақ қылмыстылықтың алдын алудың маңызды құралы ретінде көрініс табады [1]. Осы тұрғыдан алғанда, қылмыстық жаза тағайындау мәселесі құқық қолдану тәжірибесінде ерекше мәнге ие, өйткені сот үкімінің әділдігі мен заңдылығы көбіне тағайындалған жазаның негізділігі мен пропорционалдығына байланысты айқындалады.

Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасына сәйкес, қылмыстық құқық

бұзушылық жасауға кінәлі деп танылған адамға жаза Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің Ерекше бөлігінің тиісті баптарында белгіленген шектерде және Қылмыстық Кодекстің Жалпы бөлігінің қағидаларын ескере отырып тағайындалады. Жаза тағайындаудың негізгі қағидасы – оның әділдігі, яғни жасалған қылмыстық құқық бұзушылықтың сипаты мен қоғамға қауіптілік дәрежесіне, сондай-ақ кінәлі адамның жеке басына сәйкес келуі. Сонымен қатар жаза қылмыс жасаған тұлғаның түзелуіне ықпал етуге және жаңа қылмыстық құқық бұзушылықтардың алдын алуға бағытталған қажетті әрі жеткілікті құқықтық шара ретінде қарастырылады¹.

¹ Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ «Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі». URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226> (қаралған күні: 11.09.2025).

Қылмыстық заңнамада жазаның түрін таңдауда және мөлшерін анықтауда оның мақсаттарына қол жеткізу қағидаты басшылыққа алынады [2]. Егер қылмыстық құқық бұзушылық үшін көзделген жазаның жеңілдеу түрі жазаның мақсаттарына жетуді қамтамасыз ете алмайтын болса ғана, заңда белгіленген неғұрлым қатаң жаза қолданылуы мүмкін. Сонымен бірге қылмыстық құқық бұзушылықтардың жиынтығы немесе үкімдердің жиынтығы жағдайында жаза Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 58 және 60-баптарына сәйкес тағайындалуы мүмкін, ал заңда көзделгеннен неғұрлым жеңіл жаза қолдану негіздері Қылмыстық кодекстің 55-бабында айқындалған. Жаза тағайындау барысында соттар қылмыстық құқық бұзушылықтың сипаты мен қоғамға қауіптілік дәрежесін, кінәлі адамның жеке басын, оның құқық бұзушылық жасағанға дейінгі және одан кейінгі мінез-құлқын, жауаптылық пен жазаны жеңілдететін немесе ауырлататын мән-жайларды, сондай-ақ тағайындалған жазаның сотталған адамның түзелуіне және оның отбасының немесе асырауындағы адамдардың әлеуметтік жағдайына ықпалын жан-жақты ескеруі тиіс¹. Бұл мәселелерді нақтылау және сот тәжірибесінде біркелкі қолдануды қамтамасыз ету мақсатында Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2015 жылғы 25 маусымдағы № 4 «Қылмыстық жаза тағайындаудың кейбір мәселелері туралы» нормативтік қаулысы қабылданған. Аталған құжатта Қазақстан Республикасы Конституциясының барлық адамдардың заң мен сот алдында теңдігі, сондай-ақ тұлғаның кінәсі заңды күшіне енген сот үкімімен дәлелденбейінше қылмыс жасаған деп танылмайтыны туралы қағидалары негізге алына отырып, соттардың әрбір қылмыстық істі заң талаптарына сәйкес әділ және негізді шешуі қажеттігі атап көрсетілген². Сонымен қатар соттар жаза тағайындау кезінде қылмыстық құқық бұзушылықтың ауырлық санатын, қылмыстың қайталануын, оның жасалу кезеңін, сотталушының қылмысты жасаудағы қатысу дәрежесін, келтірілген немесе келтірілуі мүмкін зиянның сипаты мен мөлшерін, сондай-ақ жауаптылық пен жазаны жеңілдететін немесе ауырлататын мән-жайлардың болуын міндетті түрде ескеруге тиіс.

Қазіргі кезеңде ұйымдасқан қылмыстық топтар құрамында жасалатын қылмыстар, сыбайлас жемқорлыққа байланысты құқық

бұзушылықтар, терроризм мен экстремизм сипатындағы қылмыстар, сондай-ақ кәмелетке толмағандардың жыныстық тиіспеушілігіне қарсы қылмыстар қоғамға ерекше қауіп төндіретін әрекеттер қатарына жатады. Осыған байланысты мұндай қылмыстарды жасаған, түзелу жолына түсу ниетін білдірмеген бұрын сотталған тұлғаларға қатысты заңда көзделген қатаң жазалау шараларын қолдану мәселесіне ерекше назар аудару қажеттілігі туындайды. Жасалған қылмыстық құқық бұзушылықтың қоғамға қауіптілік дәрежесін анықтау барысында соттар Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 11-бабында белгіленген қылмыстың ауырлық санатын, сондай-ақ құқық бұзушылық жасалған кездегі барлық мән-жайларды, атап айтқанда оның жасалу тәсілін, кінәнің нысанын, себептері мен мақсаттарын, қылмыстың аяқталу кезеңін және туындаған зардаптардың сипатын жан-жақты бағалауы қажет [2]. Осыған байланысты қылмыстық жаза тағайындаудың теориялық және тәжірибелік аспектілерін кешенді зерттеу қылмыстық заңнаманы тиімді қолдануды қамтамасыз ету және құқық қолдану тәжірибесін жетілдіру тұрғысынан ғылыми-құқықтық тұрғыдан өзекті мәселе болып табылады.

Материалдар мен әдістер

Зерттеу барысында қылмыстық жаза институтының теориялық және практикалық аспектілерін жан-жақты талдау мақсатында бірқатар жалпы ғылыми және арнайы құқықтық зерттеу әдістері қолданылды. Біріншіден, тарихи әдіс қылмыстық жаза ұғымының қалыптасу эволюциясын, оның мақсаттары мен мазмұнының дамуын талдау барысында пайдаланылды. Аталған әдіс қылмыстық құқықтағы жаза институтының тарихи қалыптасу кезеңдерін, заң шығару тәжірибесіндегі өзгерістерді және олардың қазіргі қылмыстық саясаттағы рөлін анықтауға мүмкіндік берді. Екіншіден, формальды-логикалық әдіс қылмыстық заңнаманың нормаларын жүйелі түрде талдауға, олардың мазмұнын, құрылымын және құқықтық мағынасын айқындауға бағытталды. Бұл әдіс Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінде белгіленген жаза тағайындаудың қағидаларын, сондай-ақ қылмыстық-құқықтық нормалардың өзара байланысын зерттеу барысында қолданылды. Сонымен қатар ол жазаның мақсаттарын, оның тиімділігін және қылмыстық құқықтық реттеу механизміндегі орнын ғылыми тұрғыдан негіздеуге мүмкіндік берді. Үшіншіден, салыстырмалы-құқықтық әдіс қылмыстық жаза ұғымы мен мақсаттарын реттейтін ұлттық қылмыстық заңнаманы ше-

¹ Аталған дерек. 58, 60 баптар.

² Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2015 жылғы 25 маусымдағы № 4 нормативтік қаулысы «Қылмыстық жаза тағайындаудың кейбір мәселелері туралы». URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P150000004S> (қаралған күні: 11.09.2025).

тел мемлекеттерінің қылмыстық құқықтық жүйелерімен салыстыру барысында пайдаланылды. Бұл әдіс арқылы әртүрлі құқықтық жүйелердегі жаза институтының ерекшеліктері, оның мақсаттары мен қолдану практикасы сараланып, ұлттық заңнаманы жетілдіру тұрғысынан маңызды ғылыми қорытындылар жасауға мүмкіндік берілді.

Зерттеудің материалдық базасын Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасы, Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының нормативтік қаулылары, сондай-ақ қылмыстық құқық теориясы саласындағы отандық және шетелдік ғалымдардың ғылыми еңбектері құрады.

Нәтижелер мен талдаулар

Қазақстан Президенті Қасым-Жомарт Тоқаев қоғамдық мүлікті бүлдіру, бұзақылық және вандализм жағдайларына қарсы жазаны қатаңдату қажеттігін атап өтті¹. Мемлекет басшысы өткен жылыту маусымы кезінде жиілеген жазатайым оқиғаларға, өрттер мен технологиялық аварияларға ерекше назар аудару қажеттігін, сондай-ақ төтенше жағдайлардың салдарын жедел жоюға дайындықты қамтамасыз ету үшін жан-жақты шаралар қабылдау қажеттігін айтты. Сонымен қатар, президент қоғамдық мүліктің бүлінуі мен бұзақылық әрекеттерінің жиілеп бара жатқанын ескертіп, заңнамалық шараларды күшейтудің маңыздылығын атап өтті. Президенттің пікірінше, пропорционалды емес жеңіл жазалар немесе іс жүзінде жазасыздық құқық бұзушылықтардың одан әрі өсуіне ықпал етті. Мысалы, елордада мас күйінде лифтітегі мониторды сындырып, тек 14 мың теңге айыппұл төлеген тұлға тіркелген. Мұндай әрекеттер үшін кемінде 15 күнге қамау немесе бір жылға түзету жұмыстары тағайындалуы қажет, бұл «нөлдік төзімділік» принципін қамтамасыз етеді².

ҚР Бас прокуратурасының құқықтық статистика және арнайы есепке алу комитетінің деректері бойынша, 2024 жылы вандализм фактілері бойынша 6 қылмыстық іс қозғалған, ал 76 іс басқа біреудің мүлкін бүлдірумен байланысты болды. Әкімшілік құқық бұзушылықтар айтарлықтай көп – ұсақ бұзақылықтың 21,9 мың жағдайы тіркелген. Бұзушылықтардың ең көп саны абаттандыру ережелерін бұзу бойын-

ша анықталған (ҚР ӘҚБтК 505-бап, 263,8 мың факт)³.

Сот практикасы да осындай жағдайларды көрсетеді. Мысалы, басты сот талқылауында сотталушы «Т» кінәсін ішінара мойындап, 2022 жылғы ақпан айында достары «М» және «О» алкогольдік өнімдерді қолданған кезде Байқоңыр қаласындағы «Я люблю Байконур» кіші сәулет фигурасын зақымдағанын жеткізді. Сотталушы қасақана бүлдіру ниеті болмағанын, оқиға орын алғаннан кейін кетіп қалғанын көрсетті. Жәбірленуші, «Тұрғын үй шаруашылығы» мемлекеттік ұнитарлы кәсіпорнының заң бөлімінің басшысы «Ц», аталмыш кіші сәулет фигурасының материалдық шығыны 37 000 рубль (210 530 теңге) болғанын хабарлады, алайда азаматтық талап қою берілмеген.

Басты сот талқылауында куә ретіне айғақ берген «О» 2022 жылғы 08 ақпан кешкі уақытта достары болып келетін «Т», «М» кездестіріп, үшеуі сөйлескенін, алкогольдік өнімдерді де пайдаланғандарын, 2022 жылғы 09 ақпан түнгі уақытта «Космо» дүкенінен шығып, алаңда орналасқан «Я люблю Байконур» кіші сәулет фигурасына суретке түсу үшін барғандарын, суретке түсу кезінде «Т» аяғы тайып кетіп, аталған кіші сәулет фигурасына қолы тиіп, ол сынып кеткенін, сотталушы «Т» «Я люблю Байконур» кіші сәулет фигурасын артқы жағынан ұрғанын видеодан көргенін, осы жағдай орыналғаннан кейін қайтып кеткендерін көрсетті.

Сотталушы «Т» Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 294-бабымен кінәлі деп танылсын, оған 61260 (алпыс бір мың екі жүз алпыс) теңге мөлшерінде айыппұл жазасы тағайындалсын. Айыппұлды ерікті төлеу мерзімі сот үкімі заңды күшіне енген күннен бастап 1 (бір) айға белгіленсін⁴.

Келесі іс, 12-ші наурыз 2018 жылы сағат 05.20 - 07.40 шамасы аралығында «Б» «Ақтоғай-Достық» бағытында қатынайтын қала маңындағы тасымалдау» АҚ-на тиесілі №6-941 қала маңындағы жолаушы поезының №071/26337 вагонымен жолаушы ретінде келе жатып, алкогольдік масаң күйде жоғарыда аталған вагонның жұмыс тамбурындағы есіктің 3 (үш) терезесін еш себепсіз қолымен ұрып, қасақана сындырған. Сөйтіп, «Б» қоғамдық көліктегі мүлікті қасақана бүлдірген, нәтижесінде «Қала маңындағы тасымалдау»

¹ Президент бұзақылық пен вандализм туралы: Бұндайға жеңіл жаза жарамайды. URL: https://kaz.inform.kz/news/prezident-buzakyluk-pen-vandalizm-turaly-bundayga-zhenil-zhazazharamaydy_a3804379/ (қаралған күні: 11.09.2025).

² Токаев потребовал ужесточить наказание за порчу общего имущества, хулиганство и вандализм. URL: <https://kaztag.kz/ru/news/tokaev-potreboval-uzhestochit-nakazanie-za-porchu-obshchego-imushchestva-khuliganstvo-i-vandalizm> (дата обращения: 12.09.2025).

³ Қазақстан Республикасының Бас прокуратурасының құқықтық статистика және арнайы есепке алу комитетінің 2024 жылға арналған статистикалық мәліметі. URL: https://view.officeapps.live.com/op/view.aspx?src=https%3A%2F%2Fqamqor.gov.kz%2Fcrimestat%2F%2Ffiles%2F2024%2F2%2F19%2F202402_kui_00100_ru.xlsx&wdOrigin=BROWSELINK (қаралған күні: 05.07.2025).

⁴ Қызылорда облысының Байқоңыр қалалық сотының 2022 жылғы 12 мамырдағы № 4356-22-00-1/9 Үкімі. URL: <https://office.sud.kz/> (қаралған күні: 07.08.2025).

АҚ-на 6 076 теңге 38 тиынға материалдық залал келген. Сот мәжілісінде «Б», кінәсін толық мойындап, 12-ші наурыз 2018 жылы өзі жанында бір досымен «Ақтоғай-Достық» бағытында қатынайтын жолаушы поезбен келе жатып, сыра ішіп масайып қалып, аталған вагонның жұмыс тамбурындағы есіктің терезелерін еш себепсіз қолымен ұрып сындырғанын көрсетті. Сонымен қатар, өзі бұл әрекетіне шын жүректен өкініш білдіріп, келген шығынды толық өтегенін баяндап, өзіне қатысты істі ҚР ҚК-нің 68 бабының негізінде тоқтатуды сұрады. Жәбірленуші «қала маңындағы тасымалдау» АҚ-ның өкілі «Д» сот отырысына келмеді, өзінің сотқа жолдаған арызында сот отырысын өзінің қатысуынсыз қарауды сұрап, іс бойынша сотталушы «Б» келтірілген шығынның орнын толтырғанын, оған қояр талап-тілегі жоқ екендігін, соған байланысты, «Б» қатысты қозғалған қылмыстық істі ҚР ҚК-нің 68 бабының талаптарына сай тоқтатуды сұрады.

Сот, іс құжаттарын тексеріп, зерттеп, сотталушы «Б» іс-әрекеті тергеу органдарымен ҚР ҚК-нің 294 бабымен дұрыс дәрежеленген деп табады. «Б» жасаған қылмыстық теріс қылық санатына жатады, жәбірленушіге келтірілген зиянның есесін толтырған. Демек, «Б» ҚР-ның ҚК-нің 68 бабының 1-ші бөлігінің негізінде қылмыстық жауаптылықтан босатылуға жатады. Іс бойынша заттай дәлелдемелер қандақтары мен әйнек сынықтары ҚР ҚПК-нің 118 бабының 3 бөлігінің 3 тармағына сай, жойылуы қажет деп табады. Іс бойынша сот шығыны болып табылатын сот биологиялық сараптама құны «Б» мемлекет пайдасына өндірілуі тиіс.

Жоғарыдағылар негізінде Қазақстан Республикасы Қылмыстық процестік Кодексінің 327, 343, 344 баптарын, Қылмыстық Кодекстің 68 бабының 1- бөлігін басшылыққа алып, сот, қаулы етті: «Б» Қазақстан Республикасы Қылмыстық Кодексінің 294 бабында көрсетілген жауаптылықтан, Қазақстан Республикасы Қылмыстық Кодексінің 68 бабының 1-бөлігінің негізінде, босатылсын. «Б» қатысты Қазақстан Республикасы Қылмыстық Кодексінің 294 бабымен айыптаудағы қылмыстық іс, Қазақстан Республикасы Қылмыстық процестік Кодексінің 35 бабының 12-бөлігінің негізінде, тоқтатылсын¹.

Қарастырып отырған мәселеге қатысты келесі іс қызығушылық тудурады, 2016 жылғы 07 мамырда түнгі сағат 02.00 шамасында Ақтөбе облысы Ойыл ауданы Қаратал ауылында «Ж» алкогольден масаң күйде орталық көшедегі ауылдық клуб ғимаратының

алдындағы мемлекет қорғауындағы, тарихи және мәдени құндылығы бар Ш. Берсиевтің құрметіне қойылған ескерткішке өзін көтермей сынып қалатынын біле тұра шығып, қасақана, қоғамдық имандылықты қорлайтын әрекеттерімен, ескерткіштің оң жақ қолын, бас киімінің алдыңғы жағын және ескерткіш орнатылған тастарын сындырып бүлдірген.

Сот отырысында сотталушы «Ж» тағылған айыпты толық мойындап, 2016 жылғы 07 мамырда түнде мастықпен ауыл көшесіне орнатылған «Б» ескерткішіне өрмелеп шыққанын, ескерткіштің гипстен жасалғанын, өзін көтермейтінін білгенін, ескерткіштің қолын, бас жағын және орнатылған тастарын сындыра отырып құлағанын, өзінің қолы сынғанын көрсетіп, істеген ісіне өкінетінін айтты.

Сот отырысында жәбірленуші өкілі «Н» 2015 жылдан бастап Ойыл аудандық мәдениет үйінің директоры қызметін атқарып отырғанын, 2016 жылдың 07 мамырына қараған түнде «Ж» Қаратал селосындағы клуб алдына орнатылған Ойыл аудандық мәдениет үйінің балансындағы, қорғауға жататын «Б»-тің құрметіне орнатылған ескерткішті сындырып, бүлдіргенін, бүгінгі күнге дейін қалпына келтірілмегенін, жөндеуді қажет ететінін көрсетіп, «Ж»-тан мәдениет үйінің пайдасына келтірілген шығын 200.000 теңге өндіруді сұрайды, жазаны соттың қарауына қалдырады.

Бұл жауаптарды сот нанымды, үкімнің негізіне алуға болады деп санайды, себебі істің мән-жайына сай келетін бірқалыпты жауаптар.

2016 жылғы 08 мамырдағы оқиға орнын қарап-тексеру хаттамасына сәйкес «Б» арналған ескерткіш Ойыл ауданы Қаратал ауылының орталық көшесінде орналасқан, темір қоршаумен қоршалған, ескерткіштің оң жақ қолы, бас киімі, астыңғы орнатылған тасы зақымданған. Ойыл аудандық қаржы бөлімінің 01.09.2009 ж. №К-100 бұйрығымен Қаратал ауылдық клубы алдында орнатылған «Б»-ке ескерткіш «Ойыл аудандық мәдениет үйі» МКҚК балансына бекітілген. «Б» атындағы ауылдық округ әкімінің 05.05.2015 ж. №3 шешімімен «Ойыл аудандық қаржы бөлімі» ММ-не Қаратал ауылындағы «Б»-тің ескерткішін орналастыру үшін жалпы алаңы 0,0140 га жер теліміне тұрақты жер пайдалану құқығы берілген, құқық тіркелген.

27.07.2015 ж. «Тарих және мәдениет ескерткішін қорғау міндеттемесіне» сәйкес меншік иесі «Ойыл аудандық мәдениет үйі» МКҚК Қаратал ауылында орналасқан, мемлекет қорғауындағы «Б» ескерткіші тарих және

¹ Алматы облысы Алакөл аудандық сотының 16-шы сәуір 2018 жылғы № 1934-18-00-1/17 Қаулысы. URL: <https://office.sud.kz/> (қаралған күні: 09.08.2025).

мәдениет ескерткішінің сақталуын қамтамасыз етуге міндеттеме алған. Ескерткішке 28.09.2015 жылы техникалық паспорт жасақталған. «Ж» психоневралогиялық, наркологиялық есепте тұрмайды. Келтірілген дәлелдемелерді зерделей келе сот, «Ж»-тың кінәсі сотта толықтай өз дәлелін тапты және оның әрекеті Қазақстан Республикасының Қылмыстық Кодексінің 294-бабымен дұрыс дәрежеленген деп есептейді, өйткені ол тағылық, яғни тарих және мәдениет ескерткіштерін қоғамдық имандылықты қорлайтын өзге де әрекеттермен бүлдірген. «Ж» жасаған әрекеті қылмыстық теріс қылық болып саналады. Сондықтан Қ.Қ. Жәлжанов жасаған қылмыстық теріс қылығы үшін заңға сәйкес жауапкершілікке тартылуы тиіс.

Сотталушыға жаза тағайындағанда сот «Ж»-тың бұрын қылмыстық жауаптылыққа тартылмағандығын жаза мен қылмыстық жауапкершілікті жеңілдететін мән-жайлар ретінде бағалайды. Сот жаза мен қылмыстық жауапкершілікті ауырлататын мән-жай ретінде оның алкогольден масаң күйінде қылмыстық құқық бұзушылық жасауын таниды. Сот жаза түрі мен мөлшерін анықтау кезінде ҚР ҚК-ң 52-бабының талабын негізге ала отырып, «Ж»-тың жасаған қылмыстық теріс қылығының сипаты мен қоғамға қауіптілік дәрежесін, жеке басының мінездемесін, іс бойынша барлық жағдайларды ескеріп, сотталушыға қоғамдық жұмысқа тарту түріндегі жаза тағайындауға жеткілікті негіз бар деп санайды. ҚР АҚ 917-бабының 1-бөлігіне сәйкес азаматтар мен заңды тұлғалардың мүлдітік немесе мүлдітік емес игіліктері мен құқықтарына заңсыз іс-әрекеттермен (әрекетсіздікпен) келтірілген (мүлдітік және (немесе) мүлдітік емес) зиянды, оны келтірген тұлға толық көлемінде өтеуге тиіс.

Іске тіркелген жеке кәсіпкер «Ш» анықтамасына сәйкес ескерткіштің сынып зақымданған жерлерін қалпына келтіріп жөндеу жұмыстары 200.000 теңгені құрайды. Қазақстан Республикасының ҚПК-нің 387-393, 529-баптарын басшылыққа алып, сот үкім етті:

«Ж» Қазақстан Республикасының Қылмыстық Кодексінің 294-бабымен кінәлі деп танылсын, оған 200 (екі жүз) сағат қоғамдық жұмыстарға тарту жазасы тағайындалсын. Үкімнің орындалуын бақылау Ойыл аудандық пробация қызметіне жүктелсін. «Ойыл аудандық мәдениет үйі» коммуналдық мемлекеттік қазыналық кәсіпорнының азаматтық талап қоюы толық қанағаттандырылсын. «Ойыл аудандық мәдениет үйі» коммуналдық мемлекеттік қазыналық кәсіпорнының пайдасына «Ж» 200.000 (екі жүз мың) теңге, өндірілсін. «Ж»

мемлекет пайдасына 6000 (алты мың) теңге мемлекеттік баж өндірілсін¹.

Соттар сотталушының жеке басына қатысты мәліметтердің жазаның түрі мен мөлшерін белгілеу үшін елеулі мәні бар екенін назарға ала отырып, оларды жан-жақты, толық және объективті түрде зерттеуге тиіс. Атап айтқанда, сотталушының денсаулығын, еңбекке қабілеттілігін, еңбекке, білімге көзқарасын, соттылығы және отбасылық жағдайы туралы мәліметтерді анықтау қажет. Соттар жаза тағайындаған кезде ҚК-нің 52-бабының үшінші бөлігіне сәйкес тағайындалған жазаның сотталушының отбасының және оның асырауындағы адамдардың тұрмыс жағдайына ықпалын ескерулері қажет.

ҚК-нің 54-бабының бірінші бөлігінде көрсетілген жауаптылық пен жазаны ауырлататын мән-жайлар тізбесі түпкілікті болып табылады, осыған байланысты, қылмыстық құқық бұзушылық жасалған кездегі немесе сотталушыны сипаттайтын сот анықтаған өзге де мән-жайлар (маскүнемдікке салыну, қоғамдық тәртіпті бұзу, отбасына, жұмысына, оқуына көзқарасы және т.б.) жаза тағайындалған кезде ескерілуі мүмкін, бірақ жауаптылық пен жазаны ауырлататын мән-жайлар ретінде танылмайды.

ҚК-нің 54-бабы бірінші бөлігінің 12) тармағына сәйкес, сот қылмыстық құқық бұзушылықтың сипатына қарай масаң күйде қылмыс жасауды жауаптылық пен жазаны ауырлататын мән-жай ретінде танымауға құқылы. Осы мәселені шешу кезінде соттар қылмыстық іс-әрекеттің жасалуының өз сипаты бойынша кінәлі адамның масаң күйімен байланысы бар жоғын, сондай-ақ адам осындай күйге түскен кездегі жағдайды ескерулері қажет. Атап айтқанда, кәмелетке толмағанның қылмыстық құқық бұзушылықты жасау сәтінде масаң күйіндегі жағдайы, егер бұл оны спирт ішімдіктерін, есірткі немесе уытқұмар заттарды пайдалануға қылмыстық құқық бұзушылықты жасауға бірге қатысушы ересек адамның тартуымен байланысты болса, жауаптылық пен жазаны ауырлататын мән-жай ретінде есептелуге тиіс емес.

ҚК-нің 53-бабында немесе 54-бабында көзделген мән-жай қылмысты саралайтын белгілердің бірі ретінде Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің Ерекше бөлігіндегі бабының диспозициясында көрсетілсе, сот оны осы қылмыстық құқық бұзушылықты жасағаны үшін жауаптылық пен жазаны ауырлататын мән-жай ретінде тани алмайды. Сонымен қатар, егер адам қылмыстық әрекетті

¹ Ақтөбе облысы Ойыл аудандық соты 2016 жылғы 25 мамыр № Іс №1552-16-2-1/33 Үкімі. URL: <https://office.sud.kz/> (қаралған күні: 09.08.2025).

ұйымдастырушы деп танылса, қылмыстық құқық бұзушылық жасаудағы ерекше белсенді рөл ауырлататын мән-жай деп танылуы мүмкін емес.

Сот талқылауының шегі айыптау актісін, жеделдетілген сотқа дейінгі тергеп-тексеру хаттамасын, айыптау хаттамасын жасау кезінде тұжырымдалып тағылған айыппен шектеледі. Жауаптылық пен жазаны жеңілдететін және ауырлататын мән-жайлар айыптың мазмұнына енгізіледі (Қылмыстық-процестік кодекстің (бұдан әрі – ҚПК) 299-бабы үшінші бөлігінің 4-тармағы). Сондықтан, сот айыптау актісінде көрсетілмеген, жауаптылықты ауырлататын мән-жайлардың бар болуын үкімде белгілеп көрсетсе, ол ҚПК-нің 340-бабының талаптарына сәйкес сотталушының жағдайын ауырлатады және сот талқылауының шегін бұзу болып табылады. Сонымен қатар, жауаптылықты жеңілдететін мән-жайлар деп танылатын мәселенің шешілуі айыппен шектелмейді және басты сот талқылауында анықталған істің нақты мән-жайларына негізделуі тиіс.

Қорытынды

Зерттеу қорытындысы бойынша, жазаны тағайындау мәселесі қылмыстық заңнаманың нақты ережелерімен тікелей байланысты және олардың тиімділігін сот практикасы мен құқықтық талдау арқылы бағалау қажет. Жазаны тағайындау тек қана қылмыстық құқық бұзушылық фактісін айқындаумен шектелмей, әрбір жағдайдың ерекшеліктерін ескеріп, жазаның түрін, мөлшерін немесе мерзімін белгілеуді талап етеді. Бұл тұрғыдан алғанда, жазаны тағайындау ережесі құқықтық норманың негізгі белгілерін ғана анықтайды, ал оның мазмұны мен қолданылу аясы сот практикасында нақты жүзеге асырылады.

Жазаны тағайындаудың арнайы және жалпы ережелерін талдау көрсеткендей, олардың әрқайсысы құқық қорғау органдары мен соттарға әрекеттердің сипатына қарай пропорционалды және әділ жазаны белгілеуге мүмкіндік береді. Жазаны тағайындаудың жалпы бастаулары мен арнайы ережелерінің үйлесімділігі сот тәжірибесінде қылмыстық құқықты тиімді қолданудың, жауаптылық пен жазаның мақсаттылығының негізгі кепілі болып табылады. Сонымен қатар, зерттеу барысында анықталғандай, жазаны тағайындаудың нақты ережелері мен жалпы бастауларының арасындағы өзара байланыс кейде жеткілікті түрде айқын көрсетілмегендіктен, құқық қолдануда интерпретациялық қиындықтар туындауы мүмкін. Бұл мәселелерді шешу үшін сот тәжірибесінде жалпы бастаулардың мазмұны мен мәнін нақты іске асыруға, сондай-ақ әрбір қылмыстық іс бойынша жеке мән-жайды жан-жақты бағалауға ерекше назар аудару қажет. Осылайша, жазаны тағайындау институты қылмыстық заңнаманың тиімділігін қамтамасыз ететін, қоғамға қауіптілікті төмендетуге және сотталушыны түзетуге бағытталған құқықтық механизм ретінде маңызды рөл атқаратыны айқын көрінеді. Жазаны тағайындаудың теориялық негіздерін және практикалық қолдану қағидаларын жүйелі түрде зерттеу сот шешімдерінің әділдігін арттыруға және құқық қорғау жүйесінің сапасын жоғарылатуға мүмкіндік береді.

Мақала «AP23485634 Мемлекеттік-жекешелік әріптестік механизмі арқылы қазақстандық пенитенциарлық жүйенің қазіргі заманғы трансформациясы» 2024-2026 жылдарға арналған ғылыми, ғылыми-техникалық бағдарламалар бойынша гранттық қаржыландыруға арналған конкурсы шеңберінде ұсынылып отыр.

Қолданылған әдебиеттер

1. Рустемова Г.Р., Османова Г.Ж., Бижанова А.Р. Қылмыстық заңнамасы аясында жаза тағайындау // Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің Хабаршысы, 2024. – Т. 148. №. 3. – 119-138 бб.
2. Нұрхан А. С. Жаза тағайындаудың жалпы негіздері және қылмыстық теріс қылықтар үшін жаза тағайындаудың өзіндік ерекшеліктері // Хабаршы, 2018. – 223-227 бб.

References

1. Rwstemova G.R., Osmanova G.J., Bijanova A.R. Qilmıstıq zañnaması ayasında jaza tağayındaw // L.N. Gwmılev atındağı Ewrazıya ulttıq wnıversıtetınıñ Xabarşısı, 2024. – T. 148. №. 3. – 119-138 bb.
2. Nurxan A. S. Jaza tağayındawdıñ jalpı negızderı jäne qılmıstıq teris qılıqtar üşın jaza tağayındawdıñ özındık ereکشelikteri // Xabarşı, 2018. – 223-227

Н.Д. Тлешалиев¹, Ш.К. Амирбекова²

¹доктор PhD, руководитель управления профилактики коррупции Департамента Агентства Республики Казахстан по делам государственной службы по городу Алматы,
ORCID:0009-0003-5147-1136, E-mail: nurlan.tleshaliev@mail.ru

²помощник юриста TOO «TERENT HEALTH CARE»,
ORCID: 0009-0002-2170-2573, e-mail: Shugyla.amirbekova@bk.ru

ИНСТИТУТ НАЗНАЧЕНИЯ НАКАЗАНИЯ В УГОЛОВНОМ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН: ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА

Аннотация

В статье всесторонне рассмотрены теоретические и практические аспекты института назначения наказания в уголовном законодательстве Республики Казахстан. Основная цель исследования заключается в анализе структуры правил назначения наказания, их общих и специальных начал, а также выявлении проблемных вопросов, возникающих в судебной практике и процессе применения права. В статье системно изучается необходимость учета основной цели наказания, его характера, личностных особенностей осужденного, тяжести совершенного преступления и степени общественной опасности. На основе правовой статистики и конкретных судебных дел проанализировано рассмотрение в судебной практике случаев повреждения общественного имущества, хулиганства, вандализма и иных правонарушений. В ходе исследования применялись исторический, формально-логический и сравнительный методы, что позволило выявить теоретические основы назначения наказания, а также показать сходства и различия между отечественной и зарубежной практикой. В заключении института назначения наказания признается важным правовым механизмом, обеспечивающим справедливое и пропорциональное принятие решений судами, снижение общественной опасности и способствующим исправлению осужденного. Исследование направлено на выявление взаимосвязи между правовой теорией и практикой и содержит рекомендации по совершенствованию принципов назначения наказания в сфере уголовной защиты права.

Ключевые слова: Вандализм, наказание, преступление, мелкое хулиганство, хулиганство, общественный порядок, предупреждение, общественное место, уважение к обществу.

N.D. Tleshaliev¹, Sh.K. Amirbekova²

¹PhD, Head of the Department for Corruption Prevention of the Department of the Agency of the Republic of Kazakhstan for Civil Service Affairs in Almaty,
ORCID:0009-0003-5147-1136, E-mail: nurlan.tleshaliev@mail.ru

²Assistant Lawyer, TERENT HEALTH CARE LLP,
ORCID: 0009-0002-2170-2573, e-mail: Shugyla.amirbekova@bk.ru

THE INSTITUTION OF SENTENCING IN THE CRIMINAL LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN: THEORY AND PRACTICE

Abstract

The article provides a comprehensive analysis of the theoretical and practical aspects of the institution of sentencing in the criminal legislation of the Republic of Kazakhstan. The main objective of the study is to examine the structure of sentencing rules, including their general and special principles, as well as to identify problematic issues arising in judicial practice and the application of law. The study systematically considers the need to account for the primary purpose of punishment, its nature, the individual characteristics of the convicted person, the severity of the crime, and its level of social danger. Based on legal statistics and specific court cases, the article analyzes how offenses such as damage to public property, hooliganism, vandalism, and other violations are addressed in judicial practice. Historical, formal-logical, and comparative methods were employed, allowing the identification of the theoretical foundations of sentencing and highlighting similarities and differences between domestic and foreign practices. In conclusion, the institution of sentencing is recognized as a crucial legal mechanism ensuring fair and proportionate court decisions, reducing social danger, and contributing to the rehabilitation of offenders. The study emphasizes the interaction between legal theory and practice and provides recommendations for improving sentencing principles in criminal law enforcement.

Keywords: Vandalism, punishment, crime, minor hooliganism, hooliganism, public order, prevention, public place, respect for society.